

Подобед О.А.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В ЕПОХУ ДІ-ПІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940 – ПОЧАТОК 1950-Х РР.)¹

Авторка ставить за мету дослідити діяльність переміщених осіб і біженців з України у повоєнній Західній Німеччині з деміфологізації національної історії й збереження історичної пам'яті українського народу. Для реалізації мети застосовано методи бібліографічної евристики, проблемно-хронологічний, структурно-системний й проаналізовано наступні джерела: публікації в українській пресі Західної Німеччини, опубліковані джерела особового походження – спогади учасників подій, науково-популярні й публіцистичні праці переміщених осіб і біженців з України. З'ясовано, що результатом діяльності сталінських ідеологів стало конструювання низки міфів, спрямованих на викривлення історії українського народу. Такі міфи були розраховані передусім на внутрішнього споживача, однак трансливалися і назовні. Українці, які проживали на території СРСР не могли за умов панування сталінського тоталітарного режиму проводити ефективну роботу з розвінчання міфів. Досліджено, що українська інтелігенція, учасники Української революції 1917–1921 рр., вояки Української повстанської армії, які опинилися у повоєнний час у Західній Німеччині, вважали своїм громадянським обов'язком розпочати роботу з деміфологізації радянських наративів. Виокремлено три групи міфів: перша пов'язана з подіями Української революції 1917–1921 рр., друга – з масовими репресіями сталінського режиму проти українського народу; третя – з подіями часів Другої світової війни. Визначено методи, до яких вдавалися Ді-Пі для деміфологізації національної історії й збереження історичної пам'яті українського народу: виступи з доповідями перед українською громадою Західної Німеччини, вечори спогадів безпосередніх учасників подій, заходи з нагоди шанування пам'яті загиблих захисників, видавнича діяльність. Переміщені особи і біженці з України були одними із перших, хто вдався до деміфологізації радянських міфів.

Ключові слова: деміфологізація, міф, епоха Ді-Пі, переміщені особи і біженці з України, Західна Німеччина, українська діаспора.

Постановка проблеми. Ідеологи та історики сталінської доби, конструюючи необхідний владі історичний наратив, вдавалися до методів міфотворчості. Як наслідок було створено й нав'язано суспільству низку міфів, спрямованих на спотворення історії українського народу. Передовсім вони стосувалися подій національно-визвольних змагань українського народу й пантеону національних героїв. Ті, хто стояв в опозиції до офіційної ідеології зазнали репресій з боку радянської влади. Водночас у роки Другої світової війни частина опозиції змогла «вирватися» з Країни Рад й опинилася у вільному світі. Після завершення війни у Західній Німеччині перебувало чимало

переміщених осіб і біженців з України. Серед них були учасники національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., репресована інтелігенція, вояки УПА. Тобто ті, кого радянська ідеологія обрала об'єктом своїх міфів. Мешкаючи в тій частині Німеччини, яку контролювали альянти, вони використали своє право на свободу слова й розпочали роботу з деміфологізації радянських наративів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що після відновлення державної незалежності України до проблем деміфологізації національної історії неодноразово зверталися дослідники [3; 4; 10], роль у цих процесах

¹ Стаття публікується в рамках виконання проєкту держбюджетного фундаментального наукового дослідження на тему «Деміфологізація національного історичного наративу в інформаційному просторі та суспільному дискурсі України (1991–2024 рр.)». Наказ МОН України від 25 лютого 2025 р. № 369. Державний реєстраційний номер: 0125U001518.

переміщених осіб і біженців з України, які у другій половині 1940-х рр. тимчасово перебували у Західній Німеччині, проаналізована ще не була. Фактично Ді-Пі були одними із перших, хто вдався до деміфологізації створених сталінською ідеологічною машиною наративів. Джерельну базу дослідження становлять публікації в українській пресі Західної Німеччини [6; 14–16], опубліковані джерела особового походження [5; 7; 11–12; 17–18], а також науково-популярні й публіцистичні праці переміщених осіб і біженців з України [1; 8–9; 19–20].

Метою статті – проаналізувати діяльність переміщених осіб і біженців з України у повоєнній Західній Німеччині з деміфологізації національної історії й збереження історичної пам'яті українського народу.

Виклад основного матеріалу. Радянська історіографія виробила власне бачення Української революції 1917–1921 рр., яке коротко можна звести до наступних тез: жодної «української революції» не було, натомість були «Велика жовтнева соціалістична революція» і «громадянська війна» (остання територіально обмежувалася лише Наддніпрянщиною, західноукраїнський регіон до уваги не брався); учасники українських національно-визвольних змагань – це «українські буржуазні націоналісти», «українські націоналістичні контрреволюціонери», що ставили за мету боротися з «революційними робітниками і селянами» й використовували для цього такі методи, як «спекуляції» й «жорстокий терор» [13, с. 16].

Ці тези пропонувалися не лише внутрішньому споживачеві, а й трансливалися назовні. Відповідно переміщені особи і біженці з України, серед яких були безпосередні учасники національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., опинившись після завершення Другої світової війни у Західній Німеччині мали відстоювати перед світом своє чесне ім'я. Водночас Ді-Пі розуміли: перебуваючи за межами батьківщини мають зберегти пам'ять про важливі історичні події і їхніх творців. З цією метою проводили заходи із нагоди річниць знакових подій, вшановували пам'ять полеглих борців національно-визвольних змагань, влаштовували вечори спогадів за участю безпосередніх учасників подій і навіть попри фінансові складнощі знаходили можливість надрукувати їхні спогади.

На батьківщині вшанування пам'яті героїв Української революції 1917–1921 рр. розпочалося лише з відновленням державної

незалежності України. Натомість переміщені особи і біженці з України, українська діаспора у різних країнах свого перебування могли не криючись вшановувати пам'ять про своїх героїв. Так, у 1945 р. у Німеччині завершився земний шлях очільника Української Держави Павла Скоропадського. Гетьмана поховали у м. Оберстдорф у родинному склепі. Українська громада організувала збір коштів на облаштування могили, оскільки вважали її не лише «історичною пам'яткою», а й «пам'яткою визвольної боротьби».

Восени 1948 р. Ді-Пі відзначали тридцяті річницю Листопадового чину. З цієї нагоди у таборах було організовано вечори спогадів безпосередніх учасників Української революції, а генерал Михайло Омелянович-Павленко, очільник Української галицької армії – збройних сил ЗУНР, виступив у м. Новий Ульм із доповіддю про українсько-польську війну 1918–1919 рр. [14, с. 4]. У 1949 р. у таборах проведено низку заходів з нагоди тридцятиріччя Першого Зимового походу армії УНР [15, с. 4]. У листопаді вшановували пам'ять героїв Базарської трагедії – 359 полонених вояків УНР, розстріляних 1921 р. більшовиками біля с. Базар на Житомирщині. У травні вшановували пам'ять лідера Директорії УНР Симона Петлюри та полковника армії УНР Євгена Коновальця. Приміром, 1949 р. в Ді-Пі таборі у м. Ляйпгайм українська громада провела захід, який відкрив генерал Михайло Омелянович-Павленко. Молодий громадський діяч Дмитро Штогрин наголосив на нерозривній братерській єдності українців у боротьбі з ворогом. В унісон з цією тезою у виконанні українського хору пролунали пісні на вірші Павла Чубинського («Ще не вмерла Україна») та Івана Франка («Не пора, не пора») [16, с. 4].

У двадцяті річницю відходу у засвіти Симона Петлюри було видано збірку мемуарів про очільника Директорії УНР [11]. До неї увійшли спогади, які написали Олександр Доценко, Льонгін Козар, Павло Степ, Іван Юрченко. Водночас безпосередній учасник національно-визвольних подій член УЦР Антін Постолювський у 1947 р. у м. Регенсбург виступив перед українською громадою з доповіддю, в якій окреслив діяльність Української Центральної Ради [6, с. 4]. Слід зазначити, що за умов відсутності власної держави крізь усі доповіді на таку тематику червоною ниткою проходила ідея відновлення Української Держави, адже як писав Шевченко, «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля».

Попри задекларовані у Конституції СРСР широкі громадянські права і свободи, Сталін і його оточення з метою упокорення українського народу, усіх незгодних з політикою Кремля використовували терор і репресії. Згорнувши НЕП і політику українізації, реалізуючи політику форсованої індустріалізації й суцільної колективізації з кінця 1920-х років сталінський режим вдався до репресій як основного методу боротьби з усіма інакомислячими. Під сталінський молох потрапили вчені, педагоги, письменники, митці, церковні діячі, селяни і навіть комуністи та чиновники. Свого апогею кривава вакханалія досягла у 1937–1938 рр. У роки великого терору жертвами сталінського режиму стала не одна тисяча українців. Проте на Заході, як влучно написав Федір Пігідо-Правобережний, чимало людей милувалися «промінням Сталінської конституції» [7, с. 13].

Потрапивши у роки війни на Захід українська інтелігенція розуміла, що не має права мовчати про злочини сталінського режиму. Кожна історія жертв і свідків репресій, як складова мозаїки, елемент за елементом утворювала історію усього українського народу. Кожна історія була контраргументом на тези про щасливе життя у радянському «раю». Кожна історія сприяла деміфологізації сталінського «раю». Крок за кроком переміщені особи і біженці з України йшли вперед у цій нерівній інформаційній війні. Врешті Захід почав до них прислухатися.

Наукові й публіцистичні тексти, а також мемуари, написані й опубліковані переміщеними особами і біженцями з України у другій половині 1940-х рр. у Західній Німеччині з метою деміфологізації сталінського режиму, не лише допомогли Заходу зрозуміти його злочинну сутність, а й згодом стали безцінною джерельною базою для дослідників у незалежній Україні.

Одним із перших, хто поклав початок «деміфологізації сталінського режиму» [1, с. 8] й відкрито виступив на захист українського народу в інформаційній війні з СРСР став письменник Іван Багряний. Перебуваючи в опозиції до радянської влади, він у 1930-х роках на власному досвіді відчув дію каральних органів. Тому й не дивно, що у часи примусової репатріації до СРСР став на захист тисяч переміщених осіб і біженців з України. Наприкінці 1945 р. Багряний написав памфлет «Чому я не хочу вертатись до ССРСР?». Невелику брошуру кишенькового формату наступного року було видано українською мовою у Канаді [2].

У памфлеті Іван Багряний дає відповідь на питання, яке насправді цікавило багатьох на Заході. І, справді, чому ж українці не хочуть повертатися додому? Відповідь криється у самій сутності сталінського тоталітарного режиму. За Багряним, СРСР – «тюрма народів», в якій сталінське керівництво проводить політику з денационалізації українців [2, с. 11]. Публіцист не криючись писав про численні порушення прав людини: репресії проти інтелігенції, основною метою яких було «позбавити український народ духовної верхівки, що змагалася до свободи» [2, с. 17]; штучно організований Голодомор 1932–1933 років, який мав на меті змусити селянство «до покірності, до примирення з заведеним колгоспним рабством» [2, с. 13–14]; антирелігійні кампанії із фізичним знищенням священників та руйнуванням храмів. Саме тому, залишені сам на сам із радянськими репатріаційними комісіями, доведені до розпачу Ді-Пі не рідко змушені були вдаватися до крайньої міри самозахисту – чинити самогубства. Сам Багряний писав, що возив із «собою дозу ціянистого калія, як останній засіб самозахисту перед сталінським соціалізмом, перед тою «родіною»» [2, с. 4].

Розуміючи важливість донести основні ідеї памфлету до широкого загалу, його було перекладено англійською й німецькою мовою. У 1946 р. праця Багряного побачила світ англійською мовою у США на шпальтах «Ukrainian Quarterly» [20, р. 236–358], а у 1947 р. було видано вже окремою брошурою [19].

Імовірно діяльність Багряного з деміфологізації сталінського режиму стала мотивуючим прикладом для інших Ді-Пі залишити свої письмові свідчення. Так, у 1951 р. вийшла друком невелика брошура «Сумні спогади. 1933 р. на Полтавщині». Її автор – селянин з Полтавщини Левко [Леонтій] Рись, який публікував свої праці під псевдонімом Р. Л. Суслик. Автор, усвідомлюючи важливість своєї праці не лише у тодішній інформаційній війні, а й для майбутніх дослідників, наголошував, що подає реальні факти і справжні прізвиська, щоб «в майбутньому була можливість перевірити і ствердити ще раз цю жахливу дійсність» [12, с. 4]. На прикладі хутора Северинівка тодішнього Зіньківського району Полтавського області, Левко Рись розповів про встановлення радянської влади, реалізацію політики колективізації й Голодомор 1932–1933 рр. й наголосив, що «духу спротиву українського народу Москві не вдалося знищити» [12, с. 2]. Розмірковуючи на тему «українського питання» й геополітики,

Левко Рись дійшов висновку: «Світ може наблизитися до справжнього миру і свободи лише тоді, коли в Києві буде переможно піднесений тризуб Великого Князя Володимира, як емблема Незалежної Української Держави, взагалі, як символ Волі на Сході Європи» [12, с. 3].

Історик і політв'язень Семен Підгайний у другій половині 1940-х рр. опублікував у Західній Німеччині дві книги про масові репресії у СРСР: «Українська інтелігенція на Соловках» і «Недостріляні» [8–9]. Автор протягом 1933–1941 рр. перебував в ув'язненні на Соловецьких островах. У своїх книгах він розповів про «цвіт нації» – політичних діячів, учених, митців, з якими відбував покарання. Підгайний подав історію Соловецької каторги, у функціонуванні якої виділив чотири етапи. Історик схарактеризував нелюдські методи впливу на політв'язнів, писав про «секретні ізолятори» та їхніх мешканців, спроби втеч і самогубства. Далі подав свої спогади про окремих «товаришів по тюрмі і каторзі»: Йосип Гермайзе, Микола Зеров, Лесь Курбас, Микола Павлушков, Степан Рудницький, Олександр Шумський та ін. Знищення фахівців у різних галузях підірвало не лише потенціал українського народу, а й зробило слабшим позиції СРСР, особливо з огляду на війну, що незабаром мала розпочатися.

Події Другої світової війни овіяні низкою міфів, створених ідеологами СРСР. У пропонованій розвідці зупинимося лише на кількох із них: «Велика Вітчизняна війна», УПА – формування, створене німцями зі «зрадників батьківщини», насильницька мобілізація молоді до лав УПА, УПА – «гітлерівські посіпаки» та ін. Ці та подібні міфи настільки глибоко були вкорінені у підсвідомість радянських громадян, що процеси з їхньої деміфологізації, розпочаті в епоху Ді-Пі, тривали в Україні і на початку ХХІ ст.

За десятиліття, що передувало початку Другої світової війни радянська влада винищила в Україні не один мільйон «ворогів народу». Пам'ять про сталінські репресії, фізичне знищення інакомислячих давали підстави частині суспільства покладати надії на німців як визволителів з «радянського раю». Твердження радянських ідеологів про війну як «Вітчизняну», про масовий героїзм червоноармійців під час наступу нацистської Німеччини не витримують жодної критики. Про це й писав у своїх спогадах згадуваний Левко Рись: попри репресії «духу спротиву українського народу Москві не вдалося знищити», «мільйони українців – вояків червоної армії кидали зброю» [12, с. 2], здавалися в полон.

У повоєнній Західній Німеччині з-поміж інших Ді-Пі перебували і вояки Української повстанської армії. Розвінчуючи міфи про діяльність УПА потрібно дати відповідь на три засадничі питання: хто? де? і за що воював? Вояки УПА, які перебували в Ді-Пі таборах, виступали перед українською громадою з доповідями і спогадами про роки боротьби. Розповідали, як боролися українці, на своїй українській землі, за право жити у незалежній Українській Державі. Деякі упівці змогли видати у Західній Німеччині книги спогадів. Так, інженер Орест Зовенко у своїй книзі спогадів писав про боротьбу УПА на два фронти – з більшовиками та нацистами [5]. Один із засновників інженерних підрозділів УПА Степан Хрін (справж. прізвище. Стебельський) видав дві книги спогадів про українські національно-визвольні змагання в роки Другої світової війни та по її завершенні [17–18]. У них розповів про діяльність УПА, зокрема роботу інженерних військ, технології безпеки та принципи побудови криївок. Тексти Стебельського дають можливість зрозуміти, яких зусиль докладали упівці для боротьби з ворогом.

Окрім того, переміщені особи і біженці з України у День полеглих борців за волю України вшановували пам'ять загиблих захисників: у таборових церквах відправляли панахиди, згадуючи імена вояків УПА. У цей день лунала у виконанні української громади стрілецька елегічна пісня «Коли ви вмирали». Як відомо, стрілецькі пісні упівці знали й часто виконували. Особливо любили маршову пісню «Ой у лузі червона калина», яка на той час вже встигла стати народною. Не дивно, що події російсько-української війни вкотре актуалізували текст пісні, написаний у далекому 1914-у році: «А ми тії московські кайдани розірвемо, / А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!».

Висновки. Таким чином, результатом діяльності сталінських ідеологів стало конструювання низки міфів, спрямованих на викривлення, спотворення історії українського народу. Такі міфи були розраховані передусім на внутрішнього споживача, однак трансливалися і назовні. Українці, які проживали на території СРСР не могли за умов панування сталінського тоталітарного режиму проводити ефективну роботу з розвінчання міфів. Українська інтелігенція, учасники національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., вояки УПА, які опинилися у повоєнний час у Західній Німеччині, вважали своїм громадянським обов'язком розпочати роботу з деміфологізації радянських наративів. Можна виділити три групи міфів: перша пов'язана з подіями Української революції

1917–1921 рр., друга – з масовими репресіями сталінського режиму проти українського народу; третя – з подіями часів Другої світової війни. Серед методів, до яких вдавалися Ді-Пі для деміфологізації національної історії й збереження історичної пам'яті українського народу, слід назвати виступи з доповідями перед українською громадою Західної Німеччини, вечори спогадів

безпосередніх учасників подій, заходи з нагоди вшанування пам'яті загиблих захисників, публікаторську діяльність, зокрема видання книг спогадів. Переміщені особи і біженці з України були одними із перших, хто вдався до деміфологізації радянських міфів. Свою роботу вони продовжили у наступний історичний період, емігрувавши за океан.

Список літератури:

1. Багрянний І. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. Упоряд. О. Коновал; передм. І. Дзюби; післямова Г. Костюка. Київ : Смолоскип, 2006. 856 с.
2. Багрянний І. Чому я не хочу вертатись до СРСР? Вінніпег : Комітет українців Канади, 1946. 40 с.
3. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ, 2017. 280 с.
4. Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі: колективна монографія / наук. ред. О. О. Салата, Ю. І. Ковбасенко. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2021. 200 с.
5. Зовенко О. Безіменні: спогад учасника новітніх визвольних змагань. Б. м.: Б. в., 1946. 80 с.
6. Неділя. Ашафенбург. 1947. № 65.
7. Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна». [Спогади та роздуми очевидця]. Київ : Смолоскип, 2002. 288 с.
8. Підгайний С. Недостріляні. У 2-х т. Б. м.: Україна, 1949. Т. 1. 130 с.; Т. 2. 128 с.
9. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933–1941. Б. м.: Прометей, 1947. 93 с.
10. Попович М. Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України. *Дух і Літера*. 1998. № 3–4. С. 57–68.
11. Симон Петлюра. Б. м.: Видання Союзу ветеранів в Гайденау, 1946. 25 с.
12. Суслик Р. Л. Сумні спогади. 1933 рік на Полтавщині. Б. м.: Б. в., 1951. 29 с.
13. Украинские буржуазные националисты / Б.С. Шульженко (руков. авт. кол.). Москва: Редакционно-издательский отдел, 1963. 290 с.
14. Українські вісті. Новий Ульм. 1948. Ч. 90.
15. Українські вісті. Новий Ульм. 1949. Ч. 103.
16. Українські вісті. Новий Ульм. 1949. Ч. 44.
17. Хрін С. Зимой в бункрі. Аугсбург: До зброї, 1950. 142 с.
18. Хрін С. Крізь сміх заліза. Мюнхен: До зброї, 1952. 160 с.
19. Bahryany I. Why I do not want to go «Home». 1947. 52 p.
20. Bahryany I. Why I Do Not Want To Go «Home». *Ukrainian Quarterly*. New York. 1946. Vol. II. P. 236–358.

Podobied O.A. DEMYTHOLOGIZING NATIONAL HISTORY IN THE DP ERA (SECOND HALF OF THE 1940S – EARLY 1950S)

The author sets the goal of investigating the activities of displaced persons and refugees from Ukraine in post-war West Germany to demythologize national history and preserve the historical memory of the Ukrainian people. To achieve this goal, the methods of bibliographic heuristics, problem-chronological, structural-systemic were applied and the following sources were analyzed: publications in the Ukrainian press of West Germany, published sources of personal origin – memoirs of participants in the events, popular science and journalistic works of displaced persons and refugees from Ukraine. It is found that the result of the activities of Stalinist ideologists was the construction of a number of myths aimed at distorting the history of the Ukrainian people. Such myths were designed primarily for the internal consumer, but were also broadcast outside. Ukrainians living in the USSR could not, under the conditions of the Stalinist totalitarian regime, carry out effective work to debunk myths. It has been studied that the Ukrainian intelligentsia, participants in the Ukrainian Revolution of 1917–1921, and soldiers of the Ukrainian Insurgent Army, who found themselves in West Germany in the post-war period considered it their civic duty to begin work on demythologizing Soviet narratives. Three groups of myths have been identified: the first is related to the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the second to the mass repressions of the Stalinist regime against the Ukrainian people; the third to the events of World War II. The methods used by the DPs to demythologize national history and preserve the historical memory of the Ukrainian people have been identified: speeches to the

Ukrainian community in West Germany, evenings of recollections of direct participants in the events, events commemorating the memory of the fallen defenders, and publishing activities. Displaced persons and refugees from Ukraine were among the first to demythologize Soviet myths.

Key words: demythologize, myth, DP era, displaced persons and refugees from Ukraine, West Germany, Ukrainian diaspora.

Дата надходження статті: 26.08.2025

Дата прийняття статті: 10.09.2025

Опубліковано: 05.12.2025